АЗІЯ 05.10.2023 | Олександра Сітенко

Знову в центрі уваги

Країни Центральної Азії не лише привертають увагу Вашингтона та Берліна, а й стають більш упевненими в собі

Щороку у вересні делегати з усього світу збираються в штаб-квартирі Організації Об'єднаних Націй у Нью-Йорку, щоб обговорити найактуальніші питання сьогодення. Виступи та промови голів держав і урядів перед Генеральною Асамблеєю ООН зазвичай викликають особливий інтерес. Цього року особливу увагу привертає одна зустріч високого рівня, адже, зі слів Джо Байдена, це «історичний момент». Вперше президент США зустрівся з лідерами всіх п'яти країн Центральної Азії: Казахстану, Киргизстану, Таджикистану, Туркменістану та Узбекистану. Хоча формат діалогу між США та Центральною Азією з назвою «C5+1» існує з 2015 року, донедавна зустрічі відбувалися на рівні міністрів закордонних справ. Саміт у Нью-Йорку, безперечно, можна вважати ознакою зростання важливості регіону в зовнішній політиці США.

Серед пріоритетів, згаданих Байденом – співпраця з країнами Центральної Азії в боротьбі проти тероризму, включно з його фінансуванням. Крім того, Вашингтон хоче розширити економічне співробітництво з регіоном як через розвиток видобутку корисних копалин та відновлюваної енергетики, так і через налагодження діалогу в форматі C5+1 про мінерали, критично важливі для енергетичної безпеки та ланцюгів поставок. Зараз головне джерело імпорту 26 з 50 мінералів, визначених урядом США як критично важливі, таких як літій, кобальт і нікель – Китай, а уран надходить переважно з Росії. Очевидно, що США шукають способи зменшити свою залежність від Китаю та Росії в постачанні критично важливої сировини й бачать альтернативу в Центральній Азії.

Після вторгнення Росії в Україну всі п'ять країн регіону привертають міжнародну увагу

Втім, підвищений інтерес до Центральної Азії виявляє не тільки адміністрація США. Після вторгнення Росії в Україну всі п'ять країн регіону, хоч і не завжди однаковою мірою, привертають міжнародну увагу, за якою можна розгледіти геополітичні мотиви.

Від початку 2022 року кілька регіональних і позарегіональних гравців активізували свою діяльність, зокрема в формі різноманітних самітів С5+1, у регіоні.

18-19 травня цього року в Сіані відбувся перший саміт С5+1 між Китаєм та п'ятьма країнами Центральної Азії, за яким уважно стежила світова спільнота. Китай представив Великий план розвитку, що має забезпечити йому альтернативні маршрути для транспортування сировини, продовольства та інших товарів через мережу торговельних коридорів. Також Пекін заявив про свою готовність долучитися до забезпечення безпеки в регіоні та підтримати Центральну Азію в боротьбі з тероризмом. В рамках китайської ініціативи «Новий Шовковий шлях», проголошеної в Казахстані в 2013 році, сторони погодили, серед іншого, завершення будівництва залізниці Китай – Киргизстан – Узбекистан і початок будівництва автомагістралі Китай – Таджикистан – Узбекистан. У нинішній ситуації Китай вбачає можливість економічно врівноважити Росію в регіоні, але водночас, з огляду на зосередженість Москви на війні проти України, намагається частково перебрати на себе роль гаранта безпеки, яка донедавна відводилася передовсім Росії.

Індія дипломатично випередила Китай, ініціювавши віртуальну зустріч С5+1 у січні 2022 року. В спільній декларації учасники послалися на багатовікові цивілізаційні традиції та торговельні зв'язки і домовилися, зокрема, про поглиблення співпраці в сферах інфраструктури, охорони здоров'я, освіти, технологій та кредитування. Проте взаємодія Китаю з регіоном донедавна була набагато змістовніша.

Росія теж, на додаток до вже наявних форматів – таких як Євразійський економічний союз, Організація Договору про колективну безпеку (ОДКБ) та Шанхайська організація співробітництва (ШОС) – запустила в 2022 році новий формат діалогу з країнами Центральної Азії: Саміт Росія – Центральна Азія. Перше засідання відбулося 14 жовтня 2022 року в столиці Казахстану Астані за ініціативи Москви. Російська делегація дала зрозуміти, що Росія хоче зберегти свою присутність у регіоні: в довгостроковій перспективі Європа та США для неї не партнери: «Але в Центральній Азії та на Кавказі до нас прислухаються, і це добре, хоча ми усвідомлюємо, що зараз в обох регіонах домінує прагматичний підхід».

З нового варто згадати інституціоналізацію співпраці між країнами

Перської затоки та Центральної Азії. Її було закріплено на першому саміті арабських монархій та країн Центральної Азії, який відбувся в Саудівській Аравії 19 липня 2023 року. На ньому також наголошувалося на релігійній спорідненості ісламських країн. Учасники узгодили план співпраці на 2023-2027 роки, який передбачає політичний і безпековий діалог, а також співробітництво в галузях економіки та інвестицій.

У липні в киргизькому місті Чолпон-Ата відбувся і саміт ЄС – Центральна Азія. Було обговорено питання співпраці в сферах економіки, торгівлі, обміну технологіями, взаємних інвестицій і цифрового зв'язку. Той факт, що ЄС має намір дипломатично переконати країни Центральної Азії дотримуватися санкцій, накладених на Росію, а не запроваджувати [вторинні] санкції за їх недотримання, свідчить про важливість регіону для ЄС.

Країни Центральної Азії користуються нинішніми геополітичними змінами для перетворення своєї відносної ізоляції на стратегічну перевагу

Наступну зустріч у форматі С5+1 заплановано на 29 вересня 2023 року. Цього разу п'ять центральноазійських лідерів зустрінуться в Берліні з президентом Франком-Вальтером Штайнмаєром та канцлером Олафом Шольцем. Імовірно, на цій зустрічі будуть обговорюватися згадані вище питання. Країни Центральної Азії користуються нинішніми геополітичними змінами для перетворення своєї відносної ізоляції на стратегічну перевагу. Вони вже кілька десятиліть проводять виважену зовнішню політику, яка дозволила їм установити збалансовані відносини з потужними сусідами – Китаєм і Росією, а також з Європою, США і Туреччиною. Казахстан проводить так звану багатовекторну зовнішню політику; Узбекистан формулює свої зовнішньополітичні засади як «збалансовану рівновіддаленість» від усіх, і вже наявних, і нових, світових центрів сили; Туркменістан зобов'язався дотримуватися постійного нейтралітету в резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 12 грудня 1995 року. Після початку [повномасштабного] вторгнення Росії в Україну центральноазійські держави перебувають у центрі міжнародної політики як самостійні

гравці саме завдяки вмілому застосуванню свого давнього підходу рівновіддаленості в цьому конфлікті. Наприклад, їхні представники досі утримувалися від усіх голосувань в ООН, що осуджують російську агресію, або, як у випадку Туркменістану, взагалі не були присутні. Жодна з п'яти країн не визнала анексію Росією українських територій. Крім того, центральноазійські держави рішуче осудили спроби Росії вербувати їхніх громадян для війни проти України. Водночас Казахстан, Узбекистан і Киргизстан належать до країн, які прийняли найбільше людей з Росії в 2022 році.

Після виведення військ з Афганістану та початку війни Росії проти України стабілізаційну роль у регіоні поступово перебирають на себе самі центральноазійські держави

Незалежно від того, з ким саме країни Центральної Азії зустрічаються в форматі С5+1, є одна константа: представники всіх п'яти держав сидять за одним столом і діють як група. Такий прогрес спостерігається лише останнім часом і тісно пов'язаний з війною Росії проти України, а також з виведенням західних військ з Афганістану. Після виведення військ з Афганістану та початку російсько-української війни стабілізаційну роль у регіоні поступово перебирають на себе самі центральноазійські держави. Якщо раніше регіон був плацдармом для операцій Заходу в Афганістані й міг розраховувати на Росію як гаранта безпеки, то тепер вирішувати безпекові проблеми доводиться значною мірою самостійно. Саме тому президент Казахстану Касим-Жомарт Токаєв у липні 2022 року запропонував розробити механізм регулярних консультацій між представниками рад безпеки для пошуку спільних рішень.

На тлі війни проти України центральноазійські держави показали, що нарощують свою автономію, розширюючи політичні, економічні та безпекові контакти й при цьому не розриваючи зв'язків з Росією. Замість того, щоб шукати альянсу виключно з якимось із великих регіональних чи позарегіональних гравців, вони прагнуть поглибити інтеграцію, яка пробуксовує вже кілька десятиліть. За результатами

П’ятої консультативної зустрічі лідерів країн Центральної Азії 19 вересня 2023 року було досягнуто домовленості про інтенсифікацію промислового співробітництва та ефективне використання транзитного потенціалу регіону. На порядку денному, як і раніше, були питання співпраці в сфері кліматичної політики, особливо в рамках роботи Міжнародного фонду порятунку Аральського моря (МФСА), а також поступового збільшення частки національних валют у регіональній торгівлі та скорочення торгівлі в доларах США. Попри це географічні та соціально-економічні особливості окремих країн поряд з їхньою вразливістю до ісламізму та тероризму й досі становлять серйозну проблему.

На тлі цього особливого значення набуває намір п’яти президентів вирішувати всі регіональні питання виключно дипломатичним шляхом і поважати інтереси один одного. Його проголошення свідчить про те, що країни хочуть відсунути на задній план свої непорозуміння, чи то через кордони, чи через водопостачання, і представляти зовнішньому світові регіон як суб’єкт. Зокрема, найбільша за площею країна, Казахстан, і найбільш густонаселена, Узбекистан, які довгий час змагалися за панування в регіоні, тепер наголошують на стратегічному партнерстві й тісно співпрацюють у рамках міжнародних і регіональних організацій, таких як ООН.

Взаємодія між країнами Центральної Азії набуває нових форм, що має сприяти зміцненню миру й безпеки в регіоні та за його межами, а також формуванню глобальної архітектури безпеки на рівноправній основі. В цьому сенсі варта уваги пропозиція президента Казахстану Токаєва на Генеральній Асамблеї ООН активно сприяти діалогу між Глобальною Північчю і Глобальним Півднем. Виклик для країн Центральної Азії полягає в тому, щоб брати участь у глобальних політичних процесах, не дозволяючи втягнути себе в геополітичні перегони за владу. Якщо їм це вдасться, регіон матиме шанс здобути середню вагу в світовій політиці та брати участь у формуванні міжнародного порядку.

Переклад з німецької Дар’ї Прусенко

Олександра Сітенко

Д-р Олександра Сітенко (Alexandra Sitenko) - незалежна політична консультанта і дослідниця з Казахстану.